

TERMÉS

A hadifogság emlékei családjunkban*

Családjunk férfi tagjai szinte valamennyien részt vállaltak a haza védelméből. Hosszú katonáskodás, frontszolgálat, hadifogság, hősi halál lett osztályrészük. Mindkét ágon sok katonát, apai ágon kevesebb, anyai ágon több hadifoglyot tartunk számon.

Apai ágon a legkorábbi katona, akit megőrzött a családi emlékezet, Böde Ferenc, ükanyám sógora volt. *Böde Ferenc* (1859–1945) nősülése előtt hosszú ideig huszár, kürtös (*hornista*) volt Boszniában. Leszerelése után nősült, 1884-ben épített házat Zámolyon (Fejér m.). Ő lett a zámolyi önkéntes tűzoltó egyesület szertárnoka, kürtöse, egyúttal a zámolyi tűzoltó zenekar tagja.

Dédnagyapám, *Lukács József* (1883–1940) 1915-ben vonult be Zámolyról a magyar királyi székesfehérvári 17. honvéd gyalogezredbe. Az orosz fronton, Galiciában harcolt, ahol 1915-ben fogságba esett. Bekerített rajuk honvédeként az orosz katonák lelőtték volna, ha nem érkezik oda egy tiszt, aki megparancsolta, hogy a hadifoglyokat kísérjék hátra. Négyéves hadifogsága idején orosz és ukrán parasztgazdaságokban dolgoztak. Mindvégig összetartott, nem hagyta el egymást négy Fejér megyei hadifogoly: két zámolyi, egy csákvári és egy vétesacsai. Az 1917-es októberi forradalom kitörése után fő tőrökvésük az volt, hogy nyugatnak, hazafelé tartsanak. Bizonyos ideig dolgoztak egy gazdaságban, majd az így keresett pénzért vett vonatjeggyel hazafelé utaztak. A vonaton gyakran agitálták őket, lépjenek be a vörös hadseregbe. Dédapám erre nem volt hajlandó, ezért kidobták a robogó vonatból. Szerencsére nem történt nagyobb baja, csak az arcát és a keztejeit zúzta le a vasúti töltésen. 1919 őszén ért haza társaival együtt. Lepsényi nevű zámolyi fogolytársa a hadifogság emlékére látvának kereszteltette. Csákvári fogolytársával is tartotta később a kapcsolatot, búcsúkor többször is vendégül látták egymást. Vétesacsai sváb fogolytársával már Oroszországban megbeszélték, hogy azonos korú fiúgyermeküket nyelvtanulás céljából kicserélik majd. Tervüket nagyapám hiúsította meg, aki nem volt hajlandó egy esztendőre a vétesacsai családhoz költözni cseregyerekeknek, mivel négy éven keresztül apa nélkül, édesanyja és nagyanyja nevelte, akikhez nagyon ragaszkodott.

Dédnagyapám öccse, *Lukács Pál* (1899–?), árvagyerek lévén, 16 éves korában mint önkéntes bevonult a 17. honvéd gyalogezredbe. Harcolt az olasz fronton. Tízennyolc éves korában már szakaszvezető volt. Megkapta az I. és II. osztályú ezüst vitézségi érmet, a Károly csapatkeresztet és a sebesülési érmet. Vitézzé avatták. Vitézi címet elsőszülöttségi joggal legidősebb fia, Pál örökölte, akit 1938-ban Székesfehérváron avattak vitézzé.

Nagyapám, *Lukács József* (1909–1998) zámolyi kőművesmester 1930-as bevonulásától 1945-ig összesen hat és fél évig katonáskodott a győri utászs században. Egész életében büszke volt erre az elit alakulatra, ahol együtt szolgált Dunántúl építő iparosaival, kőművesekkel, ácsokkal, vízimolnárokkal. Gyakran emlegette, hogy mestere, Csörgői János is utász (*pionír, szapor*) volt az első világháborúban.

Nagyapám bevonulása előtt Balogh Lajos zámolyi asztalosmesterrel átfestette dédnagyapám 1915-ben készült katonaládáját. A *Lukács József 1930* feliratú *katonakuffer* a székesfehérvári Szent István Király Múzeum *Festett ládák* című kiállításán látható. A győri utászs század öreg tiszthelyettese, vitéz Gálfi János azzal fogadta, hogy nagybátyjával együtt harcolt az olasz fronton, egyszerre avatták őket vitézzé. Nagyapám a hathónapos katonai szolgálat idején tisztessiskolát végzett, örvetetői rangot kapott. Részt vett 1938-ban a felvidéki, 1939-ben a kárpátaljai, 1940-ben az erdélyi, 1941-ben a délvidéki bevonulásban, a magyarlakta területek integritásának megteremtésében. 1938 őszén ők építették Vámoszabadi és Medve között a hadihidat, amin a Magyar Királyi Honvédség egységei bevonultak a Csallóközbe. Elhelyezési körletük Győrben a Frigyes laktanyában volt, de mozgósítás alkalmával a be-

* Elhangzott Székesfehérváron 2007. október 28-án, az Önkéntes Néprajzgyűjtők XX. „Hazafiság és katonai hagyományok” témájú találkozásán. (Szerk.)

hivottakat elhelyezték a győri ágyúgyárban, az ácsi cukorgyárban és Komáromban a monostori erődben is. Itt szerelték fel, és indították a frontra az utász menetszázadokat. 1942–1945 között frontszolgálatot teljesített, az Északkeleti-Kárpátokban részt vett a Hunyadi- és az Árpád-vonal kiépítésében, Nagyberezna, Ökörmező térségében erődített, a Kárpátokon kívül a Stryj folyónál, Starý Sambor, Sambor, Lemberg környékén építettek hidakat, utakat. Visszavonulásuk során Ökörmezőn, Máramaros megyében kellett volna rájával felrobbantaniuk egy főút menti malomépületet, hogy a romok akadályozzák a vörös hadsereg előrenyomulását. Magyar területen nem voltak hajlandók rombolni, a robbanóanyagot a malom melletti bodzabokrok közé szórták, és elvonultak. A földiek még a fronton is összetartottak. Nagypámék erődítési munkáin sok ezer munkaszolgálatos dolgozott. Közöttük is a Fejér megyeieket kereste, s ha valakiről kiderült, hogy innen való, észrevétlenül leejtett mellé egy darab kenyert vagy egy konzervet. Kétszer sebesült, a tarkóján és az alsó lábszárán, de a szilánkok nem értek csontot, izmot vagy ideget. Második sebesülése Utcáson, Zemplén megyében történt, ahol a robbanó lövedékkel géppuskázó szovjet repülő támadásakor egy kőfal fedezékébe húzódtak. A légiveszély elmúltával tovább indultak, ekkor figyelmeztette egy bajtársa, hogy vér szivárog a rongyos utászcsizmájából. Krasznahorka büszke vára alatt állítottak meg egy német katonai teherautót, amely bakancsokat szállított. Rakományát lefoglalták a század számára, az új bakancsokban Nagytétényig vonultak. Felszerelésüket a nagytétényi templom udvarán helyezték biztonságba. 1944 őszén a Magyar Királyi Honvédség alakulatait szállították át a Dunán Csepel és Budalók között a vörös hadsereg géppuska- és aknatűzében. Még a főváros körüli ellenséges gyűrű bezárulása előtt, 1944 decemberében Pilisvörösvárra, majd az Esztergom megyei Bajnára vonultak, ahonnan nagypám Zámolyra távozott, családját Balatonfüredre menekítette. Füredről Győrbe ment, a honvédséggel Mosonmagyaróvárig vonult. A Német Birodalomba nem ment át. 1945 márciusában Balatonfüredre távozott. Füredről az év augusztusáig több alkalommal is Székesfehérvárra utazott vonattal, hogy háborús károkat szenvedett zámolyi házáat tatarozza, szőléjét művelje. Székesfehérvár-Repülőtér vasúti megálló után a vonatok a Balatoni útnál is megálltak, a kálauzok szóltak a fiatal férfiaknak, hogy szálljanak le. Ne jöjjenek be a főpályaudvarra, mivel ott oroszok állomásoznak, s esetleg a hadifogolytranszportba befogják őket. Nagypám minden esetben leszállt a Balatoni útnál, s gyalog ment a városon keresztül Zámolyig, a szovjet járőröket is kerülve.

Apai nagyanyám két bátyja is a világháborúban harcolt. *Keszthelyi József* (1893–1975) az első világháborúban a tábori csendőrségnél teljesített szolgálatot. Légnyomás érte, napokig kómában feküdt. Hosszu és súlyos betegségéből felépült, a Magyar Államvasutaknál kapott állást. Öccse, *Keszthelyi Károly* (1908–1944) molnár mesterséget tanult, majd belépett a Gömbös-hadseregbe. Jutason elvégezte a tiszthelyettesképző iskolát, Baján. Hajmáskéren, 1938 után Kassán szolgált. Hajmáskérről az ő javaslatára küldték egy utászszakaszba, akikkel nagypám az 1938-as székesfehérvári vítérvavatás ünnepi trübünjét a Romkert melletti utcában felépítette. Keszthelyi Károly a 4. gépkocsizó lövész zászlóalj főtorzsrörmestereként Lengyelországban Nadwornán halt hősi halált 1944. április 22-én. A nadwornai görög katolikus templom kertjében temették el, ahol sírját nagypám frontkatonaként felkereste. Három kicsi fiú maradt utána árván, a legkisebbiket egyszer látta.

Anyai ágon a legkorábbi katona, akiről tudunk, *Lengyel János*. Édesapja, idősebb Lengyel János a Balassagyarmat melletti Szűgyében volt molnármeister. Ifjabb Lengyel János az ácsmesterséget tanulta, ami a XIX. század második felében még a molnárral rokon szakma volt. Ifjabb Lengyel János az osztrák-magyar császári és királyi közös hadseregben, Bécsben katonáskodott. Itt ismerkedett meg feleségével, a kőnyégráti származású Alenyák Alojziával, aki kalaposnő, *masamód* volt. Leszerelése és nősülése után a Magyar Államvasutaknál kapott állást Tiszolcon, Gömör megyében. Itt született fia, *Lengyel Károly* (1892–1968), aki 1912-től 1918-ig az osztrák-magyar haditengerészetnél, a *Viribus Unitis* zászlóshajón szolgált. Az első világháború idején apa és fia is katona. Családunk őrzi azt a képeslapot, amit Lengyel Károly matróz, hajótűzér 1916-ban a hadihajóról küldött az orosz fronton, Galiciában harcoló édesapjának, Lengyel Jánosnak.

Két évvel korábban a *Viribus Unitis* vitte végzetes útjára, a boszniai hadgyakorlatra Ferenc Ferdinánd trónörökösét és feleségét. A sarajevói merénylet után a holttesteket is a zászlóshajó szállította Triestbe, a matrózok álltak a koporsó mellett diszorséget. Erről az eseményről dédapám egy képeslapot őrzött. A merénylet következtében kitört első világháborúban a vezérhajó matrózaként dédapám részt vett a hadiflotta hadmozdulataiban. Közülük a legfontosabb az 1914 augusztusában a Cattarói-öbölben vívott ütközet. 1915 májusában Ancona és az adriai olasz part tengeri bombázása, valamint az 1917. május 15-én vívott ütközet, mellyel elérték az Otrantói-szoros tengeri blokádjának feltörését. A padovai fegyverszüneti tárgyalások értelmében 1918 őszén az osztrák-magyar hadiflótát a Dél-szláv Nemzeti Tanácsnak kellett volna átadni, a *Viribus Unitist* 1918. október 31-ét hatálytalanná. Az átvételt egy olasz ak-

ció megakadályozta: november 1-jén két olasz bűvár időzített aknákat szerelt a hajóra. A békaembereket elfogták. Dédapám erre az eseményre úgy emlékezett, hogy az olaszok nem akartak új versenytársat az Adrián. Ezért robbantották föl a hajót, amelynek legénysége az utolsó pillanatban a vízbe ugrott. Dédapám a hajó orrából ugrott, hogy a robbanás után az oldalára dőlő hajótest ne temesse maga alá, és mint korábbi úszóerősen győztesnek, sikerült partot érnie. Az ugrás helyéről egy képeslap tanúskodik, amelyre ráírta: *Itt ugrottam vízbe. A háború befejeztével Balassagyarmaton megnősült, öt gyermeke született. Közülük a három fiúra a második világháborúban katonáskodás, hadifogság, eltűnés várt. Ezt megelőzően dédapám 48 évesen, 1940-ben nagygyakorlatra hívták meg. Mivel a haditengerészet megszünt, ekkor már nem matróz, hanem utász tizedes az I. lovasdandár hadihíd oszlopánál Tokajban. Innen küldött képestaport feleségének. Fiai születési sorrendben vonultak be katonának.*

Lengyel Károly (1919–1995) Rétságon 1940-től páncélos kiképzést kapott. Részt vett az erdélyi bevonulásban. Elmondta, hogy mindenütt virággal fogadták őket, valóságos diadalmenet volt ez, és elégtétel Trianonért. Örült és büszke volt rá, hogy ő is az igazságot szolgálókat között lehetett. Magyarország hadhalálése után visszatartották, csupán 1943 telén szerelték le három hónapra. Az orosz fronton ott volt a Don környéki harcokban, az urívi ütközetben harkocsizóként. Lányja, Lengyel Anna visszaemlékezése szerint: „Az orosz fronton a katonabajtársak elvesztése, a rendkívüli hideg, a brutális harcok és a tank viselte meg a legjobban. A tank iszonyatos hangjáról, a bezártságról, arról a veszélyről, hogy felrobbanthatják őket az oroszok minden pillanatban, és benn éghetnek – ezeket emlegette a legtöbbit. A tankot mozgó koporsónak mondta! Ha erről beszélt, az mindig nagyon felkavarta és megviselte őt. Azt szokta mondani, hogy a háborúban csak kétféle ember van: aki fél, és aki nagyon fél.” 1944 januárjában újra behívták frontszolgálatra. Ekkor már páncélos őrmester volt. 1945-ben orosz hadifogságba esett. Fertőrákosról hurcolták el. Ausztriából, az Enns folyótól jött haza, mert a születési és négy testvérét szeretete volna látni. Dnyepropetrovszkba, majd Jaltába vitték, ahol a szakmájában, géplakatosként foglalkoztatták. Balassagyarmatról Kerek György fogolytársával együtt dolgoztak. Hadifogságbeli helyzetükről ismét lányja visszaemlékezéséből idézek: „A hadifogságban a megalázottság és kiszolgáltatottság, az örök embertelenség, brutalitása, az éhség és betegség (flekktilusz és skorbutot kapott), a teljes reménytelenség viselte meg a legjobban. Nem tudták mikor jönnek haza, haza jönnek-e egyáltalán? Édesapám dohányzott, de tudta, ha erős akarattal nem szokik le erről, akkor éhen hal. A nagy dohányosok még a kevés enniavalójukat is odaadták a cigijért. Ő leszokott, így a nikotínéhség legalább nem gyötörte. Erre biztatta bajtársait is, akiket mindig szinte önfeláldozóan segített! Az élelmük esalánleves volt, vagy más valami üres, langyos lötyű és 20 dkg fekete, keletlen kenyérnek nevezett ragacs. A levesben esalán alig volt, így ahol láttak valami zöldet, azonnal „lelegették”. A legnehezebben az ünnepeket viselték, különösen a Karácsony volt nagyon keserves. A honvágy és éhség mellett az egyik karácsonyon a munkából a táborba menet fenyőágacskákat (nem nagy gallyat, mert azt észrevették volna az őrök!) vettek, és azt égették az illata miatt, krumplihéjat sütöttek a tüzeuskén, és a Mennyből az Angyalt énekeltek! Mikor az őrök ezt meghallották, kizavarták a hideg éjszakába őket, és reggelig minusz 20 fokban álltak kinn egy száll akármiben, hiszen csak rongyaik voltak.” Két és fél évi fogságából 1948 februárjában tért haza. Szabadulását, életének további szakaszát isteni adománynak tekintette.

Lengyel Ottó (1921–2006) a veszprémi repülőszókhöz vonult be, ahol fedélzeti lövész kiképzést kapott. Olaszországban került amerikai fogságba. A postabélyegző dátuma szerint 1945. október 3-án Rómából küldött a Szent Péter Bazilikát ábrázoló képeslapot szüleinek, ezzel a szöveggel: Lengyel Károly Balassagyarmat Patvari utca 16. Nógrád m. Hungaria. „Kedves Szüleim! Ne tessék haragudni, hogy idáig nem írtam, de nem tudtam, mert mindig utaztam. Itt vagyok most Rómában, de innen is el fogok menni 1. héten belül Franciaország felé. Címet nem tudok írni. Jól vagyok, ne tessék aggódni. Laci után érdeklődtem még Ausztriában. Legközelebbi helyemről azonnal írok. Karsai meg e jött már? Kezét csókolom Ottó.”

Az amerikai fogságból még az év végén kiszabadult, hazatért Balassagyarmatra. Szabad élete nem tartott sokáig: 1946 farsangján a megyehál alkalmából a megyeháza előtt levegőző, dohányzó férfiak arra lettek figyelmesek, hogy Lengyel Ottó és társát orosz katonák kísérik a főutcán. Életének erről a váratlan fordulatáról Lengyel Ottó így nyilatkozott 2001-ben a vele készült interjúban: „1946-ban a GPU – a szovjet politikai rendőrség – letartóztatott. Okát maig nem tudom. Egy fél éjszakán át történő vándorlás után Pesten kötöttünk ki a Keleti pályaudvaron. Ott felüldetnek a barátommal egy padra a váróteremben. Közben körénk gyűl a hajnali utasok tömege. Ők buzdítottak, hogy tünjek el a tömegben, ők majd fedeznek. A barátom nem mert megmozdulni, én felugrottam, a tömeg mintegy parancsszóra kinyílt előttem egy pillanatra, s én eltűntem. Atletizáltam az ÚTE-nél, tudtam futni. Néhány nap múlva a még lazán őrzött határon átmentem, és meg sem álltam Olaszországig. A Róma melletti híres filmgyár

díszletfestő műhelyében dolgoztam két évig, persze közben bejártam a gyönyörű mediterrán országok városát. 1948-ban hazajöttem, szerencsére a magyarok nem kerestek, a befűgynél nem volt priuszom.” Keleti pályaudvari szökését követően pesti nagynénjénél, Szánthó Andrásné Lengyel Máriaéknál bujkált, innen indult el Ausztria-Tirol-Olaszország felé. Rómában a Cinecittá filmgyárban dolgozott mint díszletfestő. Itthon 82 templomot festett ki, oltárokat, szobrokat, képeket restaurált.

A harmadik fiú, *Lengyel László* (1926–?) a nyilas hatalomátvétel után SAS-behívót kapott. Édesapja megpróbált intézkedni, hogy harmadik, még leventekorú fiának ne kelljen bevonulnia, mivel két bátyja már a fronton volt. Ennek ellenére 1944 november második felében, három leventetársával együtt Balassagyarmatra bevonult. Egy tért vissza közülük. Ki akarták képezni őket, talán Hunyadi-páncélosnak, valahol a Felvidéken, Losonc környékén. A kiképzőtáborból négyen megszöktek, négy irányba mentek civilben. Lengyel László elindult Budapest felé gyalog. Vác és Pest között egy faluban elfogták az oroszok, pincébe zárták, ahol már sokan voltak. Kihallgatták, elmondta, hogy megszökött a kiképzőtáborból, erre szabadon engedték. 1945-ben a vasutasnapra jött Balassagyarmatra egy vasutas, aki Lengyel Lászlóval volt együtt a pincében, szüleinek ő beszélt arról, hogy az oroszok elfogták, majd kihallgatás után elengedték. Pestre ment nagynénjéhez, Szánthó Andrásné Lengyel Máriaéhoz. Itt beállt az új magyar hadseregbe. Debrecenből tábori postai levelezőlapot küldött nagynénjének, amelyen a postai bélyegző nem debreceni, hanem a budapesti 72-es számú postahivatalé, kelte 1945. március 8. A levelezőlapra ezt írta: „Cím: Szánthó András Budapest VII. ker. Cserhát u. 6. A feladó neve: Lengyel László, csapatteste: 17/1. 2. század. A tábori posta száma: Debrecen pavilon laktanya. Kedves Mariska néni. Január 18-án fogságba estem és most debrecenbe vagyok az új magyar hadseregbe szolgálók mint fegyveres katoná. Arra kérem mostan mariska nénit, hogy ha rá tetszik írni tessék szíves lenni egy lapot írni gyarmatra papájéknak, hogy élek és hogy nincsen semmi bajom és hogy nemsokára megyek haza. Kedves Marika néni tessék szíves lenni címemre megírni, hogy otthonról nem e jött mariskanénikéhez levél. Most pedig zárom soraim. Búcsúzom a boldog viszontlátásig sokszor csókol mindenkit Laci.”

Szüleit is értesítette a Vöröskereszt segítségével:

„Hadifogolytudósító Iroda

Magyar Vöröskereszt Tudósító Iroda

Budapest, VIII. Szentkirályi u. 7.

Lengyel László honv. értesíti, hogy egészséges. DEBRECENBEN, a 17/1. honv. gyalog zif. 2. löv. szd-nál szolgál. Levelet várja. Budapest. 1945. március 28-án.”

Ez az utolsó hír Lengyel Lászlóról. Szülei, testvérei hiába várták haza. Valószínűleg az oroszok Debrecenben befogták. Egy pénzért, aranyért, vagy italért kiváltott hadifogoly helyére kerülhetett a Szovjetunióba induló fogolyszállítmányba, ahol eltűnt. Egyetlen élő testvére, az én nagymamám, 80 évesen még mindig várja, keresteti.

Dédapám, *Demeter János* (1879–1972) a magyar királyi beszercebányai 16. honvéd népfelkelő gyalogezred szakaszvezetőjeként Pfmysl erődrendszerében, a kapu védelmében „az ellenség előtti tanúsított különösen derekas magatartásáért” II. osztályú ezüst vitézségi érmet kapott. A kitüntetés adományozásáról az 1915. február 26-án megjelent, 121. számú *Tábori Újság* számolt be. Kuzmanek Hermann gyalogsági tábornok, várparancsnok felterjesztését dédapám kitüntetésére I. Ferenc József király is megerősítette. Legfelsőbb elhatározása a Magyar Királyi Honvédség *Rendeleti Közlöny*nek 1915. augusztus 28-ai számában jelent meg. Ekkorra a pfemysli erőd már elesett, dédapám századparancsnokával, Gyóni Géza költővel együtt orosz fogságba került. Az 1917-es októberi forradalom Szentpéterváron érte. Mivel szlovákul jól beszélt, addigra az orosz is értette, megpróbálta figyelemmel kísérem az eseményeket. Fogolytársai megbízták, hogy figyeljen, őket is informálja a történetekről. Egy alkalommal a foglyok képviselőtében ő tárgyalt az oroszokkal. 1918-ban tért haza Balassagyarmatra. Felesége imádkozott érte a Szent István Társulat által 1915-ben megjelentetett *A háborús idők imakönyvéből*, amelyben a hadifogolytér elmondott ima is van.

Későbbi vejük, *Harmath András* (1898–1986) is az első világháborúban katonáskodott, Olasz fogságba esett, ahol parasztgazdaságokban, tanyákon dolgozott. Hazahozta jegyzetfüzetét, amibe az olasz szavakat gyűjtötte. Szógyűjteménye arról árulkodik, hogy a család nőtagjai, a lányok tanították olaszul, ők voltak otthon. A feljegyzett szavak között nehéz paraszti munkáról, durvaságról tanúskodó egy sincs, annál több a vidámságról, szerelemről, szórakozásról.

Nagyapám, *Demeter János* (1919–2004) 1941. október 1-jén tényleges katonai szolgálatra vonult be Miskolcra a Magyar Királyi VII. Honvéd Gépkocsizó Vonat Osztály pótszázadához. 1943-ban hadap-

röd őrmesteri rangban hadi szolgálatra tartalékosként benntartották. Tartalékos tisztí iskolát végzett Budapesten. A honvédelmi miniszter 1943. november 20-án zászlóssá nevezte ki a miskolci gépkocsizó vonat osztályhoz. Egységével az orosz fronton szolgált: 60 mentőautóból álló gépkocsioszlop parancsnoka volt. Az autókkal az első vonalba élelmiszert és lőszeret vittek, visszafelé pedig sebesülteket hoztak. Fő célja volt, hogy azokat az embereket, sofőröket és szerelőket, akiket kivitt a frontra, biztonságban haza is hozza. Egységét sikerült megőrizni, a gépkocsioszlop zárt kötelékben húzódott a fronttal együtt nyugat felé. Felső-Ausztriában, Linzben amerikai hadifogságba kerültek 1945. május 4-én. Fogásáráról mint kalandos, sok munkával járó időről beszélt: az amerikaiak hagyták a foglyokat, hogy dolgozzanak, pénzt keressenek a közeli parasztgazdaságokban. Így a nyugatról hazaérkező foglyok meghívva, ruhával, pénzzel felszerelve jöttek, amitől a foglyátvevő bizottságok szabadították meg őket a székesfehérvári vasútállomáson. Nagyapám Linzben csináltatott új egyenruhája és esizmája helyett rongyos gyalogsági egyenruhában, lyukas bakancsban távozott Székesfehérvárról, ahol teli bőröndjét is elvették tőle. Ráadásul meghélyegezték, megfélemezték, mint nyugatról hazatért foglyot. Igaz viszont, hogy lelkiismeretes orvosi bizonyítványt kapott 1945. október 15-én arról, hogy be van oltva és tetvei nincsenek.

Unokaöccse, *Havay Sándor* (1926–2004) egész fiatalon tapasztalta meg a háborút és a hadifogságot. Pécsen a Magyar Királyi Zrínyi Miklós Honvéd Gyalogsági Hadapród Iskolájában érettségizett 1944 júniusában. Az ezt követő időszak eseményeiről önéletrajzában olvashatjuk: „Ezután hurcoltak bennünket egyik faluból a másikba, míg 1944 október 15-én szét akarták engedni az egész évfolyamot, de egy nyilas százados átvette a parancsnokságot, és bennünket Sopronba szállítottatott. Itt minden katonai képzés és tisztí tanfolyam nélkül az egész osztályt zászlóssá neveztek ki, és 1944 november 23-án mindnyájunkat Németországba szállítottak. Engem a 87/1, újonckiképző zászlóaljhoz osztottak be. Egységünk szedett-vedett, mindentféle korosztályú emberekből állt – fegyverünk nem volt. Három hét után fegyvelmiileg leváltottak, majd Berlinbe vezényelték a nagy bombázások okozta romok eltakarítására – német tégyveres őrizet mellett. 1945 áprilisában az Odéra melletti Frankfurtba szállítottak, ahol a megmaradt német hídfőhöz kellett védőárkot ásniunk. A szovjet csapatok nagy nyomása miatt két hét múlva kiűritették a területet, és bennünket is nyugat felé kísértek. Kétheti menetelés után a németek magunkra hagytak, és a következő napon, 1945 május 3-án angol fogságba estünk. Egyik táborról a másikra hurcoltak bennünket, a Magyar Vöröskereszt hazaszállítási kísérleteit rendre visszautasították, míg végül 1946 szeptemberében mégis hazaszállítottak. A katonai szűrővizsgálatok után közölték velem, hogy törvénytelen előléptetés miatt rendfokozatom érvénytelen...”

Havay Sándor az angol fogságból több dokumentumot is hazahozott. Őrizzük kétkötetes angol-magyar és magyar-angol szótárát, amit a „Keresztén Ijúsági Egyesület” Világszövetség hadifogoly segélyakciójától kapott. Ezek zubbonyzsebében is elfértek. A New York-London-Budapest székhelyű Egyesült Biblia Társulatoktól megkapták János evangéliumát. Még egy orosz nyelvű János evangéliuma is hozzá került. A Brit és Külföldi Biblia-Társulat kiadásában megjelent *A zsoltárok könyvében* Károlyfalvi Béla evangélikus lelkész ajánlása olvasható: *Zsolt. 116 – Zsolt. 119: 1–19.v.* Isten áldását kérve, szeretettel Regőczy-Nagy László zls-nak emlékül az angol fogságból. Eselheide, 1946. aug. 27. – A 116. zsoltár 13. versében ezt olvashatták: *A szabadulásért való hálaadásnak poharát veszem, és az Úrnak nevéét hívom segítségül!*

A *Daloltatok az Úrnak!* című füzet két kiadását is hazahozta, amely római katolikus leventék és katonák számára nyomtatott imákat és énekeket is tartalmaz. A korábbi kiadás impresszuma: Ezen ima- és énekfüzet a rajnavidéki és westfaliai foglyótáborokban lévő magyar leventék és katonák számára készült 3000 példányban. Kiadja: Kovács Mihály piarista tanár, a leventék felkigondozására kiküldött római katolikus tábori lelkész. A szedést Vinnai Ferenc végezte. Lintorf bei Düsseldorf, 1945. október. Később a Magyar Vöröskereszt németországi angol zónai kirendeltsége is kiadta (Rhede, 1946. február). Ebben az *Apostoli hitvallás* előtt ezt a mendedat olvashatták: *A megpróbáltatásokban legnagyobb erősségem a Hitem.*

Havay Sándor megőrizte a schwienkuhli hadifoglyótábor *Fogolyderű* című, kézzel írt újságját, valamint négy képeslapot a kelet-holsteini Lübbenburg városáról. Észak-Rajna-Vesztfáliában a Lintorf-i táborban (*Lintorf-Camp, Lintorf bei Ratingen*) hosszabb időt töltött. Innen magával hozta a már nyomdában készült, magyar és német nyelvű *Lintorf-i Tábori Újság* (Lintorfer Lager-Zeitung) hat számát, az 1945. november 21-én megjelent első számtól, az 1946. január 9-én megjelent, II. évfolyam első számig. Magyar ékezeteket nélkülöző betűkből szedték. Lintorf Duisburg környékén fekszik, itt is járhattott, egy duisburgi képeslapot is őrzött.

Hozott a fogságból egy térképet is, ami Németország és Nagy-Berlin amerikai, brit, francia és orosz megszállási övezeteit, valamint a Lengyelországnak és a Szovjetunióknak ítélt egykori német területeket ábrázolja.

Hazahozta a fogságból *dögcéduláját*, amelyhez egy alumínium medált kötött. Egyik oldalán kettős kereszt, kardos államalapítónkkal, *Szent István királyunk, erősíts bennünket* felirattal. Másik oldalán Szűz Mária jobb kezét óvón egy frontkatoná fölé tartja, *Baldogasszony anyánk, oltalmaz minket* felirattal.

Lukács Miklós

Irodalom: *Bús János-Szabó Péter:* Béke poraikra. Dokumentum-émlékkönyv a II. világháborúban, a keleti hadműveletek során elesett magyar katonákról és munkaszolgálatosokról. Bp. 1999. – *Demeter Zsófia:* Nagypapa történelmi leckéi. Lengyel Károly (1892–1968). Székesfehérvár 2003. – *Demeter Zsófia:* Hármán elmentek. Demeter János (1919–2004), Havay Sándor (1926–2004), Miloszermi Pálné Lengyel Jolán (1923–2004). Székesfehérvár 2004. – *Demeter Zsófia–Gelencsér Ferenc:* Örvendezz, királyi város! Székesfehérvár anno... 2. Székesfehérvár 2002. – Legfelsőbb elhatározások. Rendeleti Közlöny a Magyar Kir. Honvédség számára. 88. szám. 1915. augusztus 28. 1283–1295. old. – Memento Lengyel Ottóra (Balassagyarmat 1921–Balassagyarmat 2006). Balassagyarmati Honismereti Híradó 2006. Balassagyarmat 2006. 176–177. old. – *Sipos Gyula* (szerk.): A m. kir. székesfehérvári 17-ik honvéd gyalog- és népfelkelő ezredek története. Székesfehérvár 1937. – Tábori Újság. Ptzomysl 1915. február 26. 121. szám – *Tóth András:* Balassagyarmat festőmestere. Magyar Festőmester Bp. 2001. október, 2–4. old. – Vitézek könyve. Budapest 1939.

Egy optimista fogolytörténet

A fogolytörténetek többsége – elbeszélések, dokumentumfilmek – drámai vagy tragikus élethelyzekekről szól. A kínzás, az éhezés, a fizikai megnyomorítás, a tömeghalál, a fizikai és lelki tortúra, a szublimált emberi szenvedés stb. történetei. Az a fogolytörténet, amelyet 1987-ben gyűjtöttem Csík-szentdomokoson, szintén nem nélkülözi a fenti szenvedés-leltárt, ám mégsem ezért érdekes a számomra. Közlésével nem tényfeltárás, tanúvallomás – mert szerintem minden fogolytörténet tanúvallomás egy elképzelt nagy tárgyaláson – publikálása az elsődleges célom, hanem a fogolysors másfajta megvilágításba való helyezése. Néprajzkutatói látásom arra készített, hogy a megkerülhetetlen történecek mögött felfedezzem: milyen helyzetbe hozta a fogolysors mint nem tapasztalt, nem tanult élethelyzet a paraszti hagyományokon, kultúrában nevelkedett embert, pontosabban másfajta alkalmazásra kényszerítette-e a népi kultúra rendszerében szerzett sajátos tudását, éleltapasztalatát, morálját? Érvényesíthető-e hadifogsági helyzetben, mint merőben más sorshelyzetben a paraszti kultúra által modellált sajátosan férfiúi személyiségi vonások együttese?

Amit előre elmondhatok, anélkül, hogy szájbarágós néprajzi értelmezésbe kezdenék annyit, hogy a fogság a paraszti műveltség, a népi kultúra – tudás –, erkölcs és szemlélet másfajta provokációja, alkalmazási területe volt, de kiemelném, hogy ez a kultúra az életben maradás esélyét nem kis mértékben növelte is.

A magam gyűjtötte anyagban a más emberré és hőssé, az észrevétlenül vezéregénységgé válás helyzetét láttam meg, amelyekben az elbeszélő saját személyiségébe ivódott paraszti mentalitását, tudását, reflexeit ösztönösen hasznosította a helyzet kívánta módon.

Elbeszélőm olyan ember, aki mintha küldetéssel született volna – nevé születésekor beirták az imakönyvbe –, noha nem tanult magas hadtudományokat, erkölcsiant, szónoklattant (négy osztályt végzett), hagyományos környezetétől több ezer kilométerre, idegen környezetben is hasznosítani tudta a paraszti műveltségéből szerzett összetett és rafinált tudását, és kikialtás, közakaral nélkül is vezér lett. Aki a paraszti kultúra értékrendjét, világlátását, erkölcsiségét divózni tudta a helyzet kívánta másfajta személyiségjegyekkel, eszjárással. Tradicionális paraszti létérzéséből eredő előrelátásából, „a sohase lehet tudni, mire lesz jó” pragmatikai elvtől vezéreltetve úgy készített elő és úgy nyert meg a németekkel szemben egy útközvetet, amire előre nem is gondolhatott, mint igazi népmesei hős. A történet paraszti hőse idegen nyelven is tudott és próbált értekezni, alkura jutni az arrogáns ellenféllel, és mikor látta, hogy próbálkozása sikertelen, tudta, hogyan kell elkezdeni a cselekvést, illetve hogyan és milyen kéznél lévő eszközzel kell kiprovokálni a zendülést. Ő tudta, hogy mivel lehet világítani a lágerben, amikor nem volt mivel világítani. Megvetette a kishitűséget, ésszel, leleményességgel, bátorsággal és megfont-

toltan lépett fel: stratégiának is nevezhető székely paraszthezér lett belőle. Ő az, aki rendet tudott teremteni az önzés és kapzsiság, éhség és szomjúság okozta káoszban, akárcsak a népmesében, az elosztandó javak tekintetében. Aki paraszti módon racionalizálta a fogyasztást és ezt pardon nélkül rákényszerítette a felsőbbrendűség göggyével viselkedő, velük sorsközösségben levő németekre is.

És végül, ő az optimista székelyparaszt és mesefigura, aki mindenén felül tudott kerekedni, aki a hitvesztett, morálisan és fizikailag is összeroskadt bajtársát talpra állította, a tragikus végkifejletet is győzelemre fordította azáltal, hogy az életéről lemondani készülő férfinak belopta tudatába a gyermeket nemző, újra férfiúvá válás távlátát, a nemzőképesség becsúgyát és garanciáját, a családi és társadalmi lét értelmét. És mindezt úgy hitelesítette, hogy ígéretet tett: a születendő gyermek minden hagyomány szerinti sorsfordulóján mindig mellette lesz. És igazi hőshöz méltón szavát betartotta: úgy lett, ahogy előre megmondta, és úgy történt minden, ahogy megígérte.

És most következzen maga az elbeszélés!

Én, Szabó Árpád, Csikszentdomokoson születtem, 1911. március 11-én, 10 óra 10 perckor. Úgy írta be édesapám az imakönyvbe! Hogy: miért csak engem, s miért nem a testvéreimet is, nem tudom.

Négy esztendőt voltam az Ural tővibe, s hogy min mentünk keresztül, azt mondom el magának, tanár úr.

Az oroszok itt fogtak el Menaság s Potyond között, a Físág fejibe. Onnat aztán áthajtottak az Uzbu. Ott temettünk két hétig, legalább százan. Csak ami az úton volt, s az útról látszott, azt temettük el. Ami nem látszott vagy bennebb volt, arra nem jutott idő. Hát ott rengeteg volt az út mellett két felől: orosz, német, magyar, civil s fehérnép, gyermek s mindenféle.

Nem lehetett hozzájuk nyúlni, me ná meg vótak szagosodva. Úgy álltunk örökké, hogy a szél ne rejánk fűjja a szagot. A gödört a halott mellé ástuk, me másképp nem lehetett ázni, s akkor két lapáttal, a fejünket félrefordítottuk, belé tisztítottuk vagy belérántottuk a gödörbe, s akkor a földet gyorsan nyomtuk reá. Úgy es úgy beszédtek azt a szagot, hogy: bocsánattal legyen mondva, ha szeleltünk, valósággra olyant szeleltünk, mint a halott amilyen. A szájunkon ugye hévettük a szagját, s az orrunkon. Egy hétig enni se tudtunk, úgy teli vottunk a szaggal, hogy rosszúl vótunk belé. De kellett csinálni, aztán beléjöttünk.

Aztán kihajtottak Szeredába, s ott vótunk egy pár nap. Vótak ügyesek, akik el tudtak szokni. Eccer engem es egy hivutt:

– Árpád bá, most ehejt bíjjuunk ki!

– Te, megláinak, s meglőnek - mondtun.

És kibíjt, s haza jött, s ma is lithon van, nem volt fogságba. Én nem mertem kibíjjni, ugye ő fiatalabb volt, legény vót, s ő kibíjt, s lithon tőttue az egész életit. S én négy esztendőt odavótam.

Szeredából Brassóba hajtottak. Megháltunk Tusnádon s Sepsiszentgyörgyön.

Értünk épp bé Szentgyörgyre [ti. Sepsiszentgyörgyre], s arról felől jött egy szekérvel egy öregember. Hatalmason meg vót rakodva lucernával-e, herével-e, nem tudom. Elég annyi, hogy mű, ahogy mentünk, két felé kellett váljuunk, hogy a szekeret elkerüljük. Az oroszok jöttek hátul, s éppe kezdett szürküldöni. S ahogy értünk oda, valamelyiknek eszibe jutott, hogy az oroszok nem veszik észre, s fel kellene másszon a szekerre. Úgy es lett, s lebiútt a kötőrúd mellé. S fel a másik utána, s fel a másik, s megrakják a szekér tetéjít jól. Oda mind lefeküdtek. Mú a szekérvel szembe mentünk, ugye, úgyhogy a menet vége hamar odaért. Elég annyi, hogy még egy mászott fel, hogy az es szőkjék meg a fogsághól, s meglátta az orosz. Elordította magát, Igen de az ókrók közti, a szekér rúdjárja, s az ágos orrára es vaj őt fel vót csütörködve. Hogy vigyék ki az ókrók az oroszok közül! Az orosz, hogy meglátta azt, amelyik mászik fel oda, arra egyet reautótt, s az asztán visszaesett, s akkor az orosz kezdett felmászni a szekerre, s a fent levők kezdtek leszökösni, s futni mindenfelé. S hát krü-kru-krü! Istenem! Istenem! S ajj-ja-jaj, trr...! Hogy hányan hótak meg s kik, nem tudom. De mű es meghaptuk a magunkét.

Szentgyörgyön hogy épülő iskolába hajtottak bé. Arról vót szó, hogy ott hálunk meg. Ők az ajtót s az ablakokat elállták, aztán, nekünk ott úgy bémutatkoztak az oroszok, hogy egymáson majd felmászunk a falra. Két orosz bėjött s kenni kezdett. Ott, akit elértek, a puskatusával úgy megverték, hogy egész éjjel nyögött, hogy poszult belé.

Én nem mondom, met én erős vótam, úgy mondom, ahogy van, én bébüttam a többi közti, őket bírtam tartani, s engem nem üttek.

Aztán behajtottak Brassóba. Ott kertet csináltattak velünk, s ott vótunk egy hétig. S akkor aztán felraktak egy vagonra, s bévittek Focsaniba. Ott tartottak öt nap egy csomó németvel. Mű 18-an vótunk Dánfalvától felfelé: szenttamási vói kettő, dánfalvi három, s a többi domokosiak.

A hatodik nap behúztak egy nagy szerelvényt, s kezdék a németeket felrakni. Mű húzódtunk hátra, hátra, mind hátra. Arra számítottunk, hátha vagy egy jó üres vagoni kupunk, vagy nem es marad, s visszavisznek a lágerbe. De a lágerkapun kihoztak-e? Többet oda vissza nem! S akkor mű 18-an megmaradtunk, s vagon nem maradt. Akkor kezdtek hajtani, s egy helyt az orosz az ajtót megnyitotta, „Igyitye!”, s ahajt oda bé kellett menjünk. S hát németvel teli van. Őköt kétfelé szakították, s munkót középre bé.

Hát ugye mű úgy vótunk, hogy a legelső a hátát az ajtóba megvette, s én ültem az ölibe, az ő mejinek vettem a hátamat neki, a harmadik ült az én ölembé, s úgy 18-an, ahogy te tudunk ülni. Mű így mentünk egy és fél hónapot, november elejüöl december derekáig. Ha fel akart állni ez, a hátamnál fogva, a bajára, akkor előlem fel kellett keljenek, hogy én es fel tudjak kelni, s meg másképp ő se tudott vóna. Lefeküdni egyáltalán nem tudtunk. Aztán csináltunk mű helyet két felé, met hát azok, a németek, nyújtózkodtak.

Ment a vonat éjjel, nappal. Étlen vótunk: se nem ettünk, se nem ittunk. Három egész napig semmi féle ételt nem kaptunk. Semmit, de semmit! A németek se!

Aztán ennek a Sárosi Jánosnak, amelyik velem vót még él –, kilenc évvel fiatalabb nálomnál, a lábát egy német megrugta. S azt mondja nekem keservesen:

– Árpád bá, úgy megrugta a német a lábomat, hogy szinte eltörött. Mit tudjak csinálni?

– Hadd el – mondtam –, mei segitünk rajta.

Három nap után beadták az ételt az oroszok. Két kandérvál. De hát az vót a helyzet, ugye, hogy nekünk három kandér ételt kellett vóna beadjanak. Mei mű hatvanan vótunk kettő héjával. S akkor az egyiket elvette ez a 20 német, s a másikat elvette az a 20 német. S mű ezt néztük. Eltelt így az első beadás, s el a második. Mondom a többieknek, fiúk, ez így nem jó. Kérdezzük meg, hogy lám, ki tud magyarul vagy románul. S kérdezem magyarul, s nem szólott egyik sem. S kérdeim románul, Care styi romonyesti? (Melyik tudsz románul?) S erre se szól egyik se semmit.

Met hogy mindent eszekeverjek, én tudtam jól románul. Hát egy román papnál vótam tényleges katonai esztendői s három hónapot. S én ott úgy megtanoltam, hogy amikor hazá jöttem, akkor úgy beszéltem románul, hogy beszéltem magyarul, s hát románul beszélgetek.

Na hát aztán nem szólott egyik se semmit. Na jó! S akkor adták bé a vizet. Az orosz az ajtót húzta elé, s mikor a német akarta megfogni, akkor úgy megrugta, hogy a németek alá bement falásig. Ebből nem isztok! S akkor ők krucifixeltek, hogy csak elgyőzték. Németül! Pedig úgy szomjaztunk, olyan es vót, még kétszer is megitta a vizeletjét, mert nem kaptunk vizet. Még háromszor es!

– Hagyjátok el, me minnyá elfő a sorsotok – mondtam –, csak várjatok. Mű es eszünk nemcsak lük!

Mondom az anyémeknek: fiúk, vagy meghalunk, vagy az egész német meghal, s mű es! Vagy ők es esznek, vagy mű es eszünk!

– Mű csinálunk Árpád bá?

– Mindenkinek van egy sója – mondtam. Egy bog sója.

Mei úgy történt, hogy az állomásban, még ott Focsaniban behajtottak munkót egy raktárba. S ott vót egy rakás só. S mondtam az anyémeknek: mindegyik tegyen el egy bog sót. Mei tudja az Isten, hogy hova visznek, hátha még szükség lehet a sóra. S melyik mekkorát tudott, de mindegyiknek vót, nekünk tizennyolcunknak egy-egy darab kősz.

S mondom, a sói mindenki vegye kézügybe! Kezdeit szürkülnödni, s akkor kérdeim még eccer: Care styi romonyesti? Nem szólott most se senki. Jól van! Mondom Sárosinak, hogy annak a németnek, amelyik a lábodot megrugta vót, lőjj belé a seggibe. Kezdődjék el a menet.

Sárosi békent egyet a bakancs orrával, s az aztán kezdett krucifixezni. S akkor, tessék elhinni, 18-an elosztottunk két felé. Ide kilenc, s oda kilenc. Én elosztottam őket. Suppantani kezdük a németeket kőszóval. Fele ezt a felít verte, s fele azt a felít. A fejit, orrát, száját, kit hol találunk a setébe. Üssed s üssed! Üssed és üssed!

Na aztán mű olyan rendet csináltunk, hogy hát jól térünk, hát te tudunk feküdni. Mű úgy bévettünk közükbe, hogy vértőcsa vót. Mikor annak három napja vót, hármat eltemettek közülük.

A plafonba fel vót köve sátorlappal s szíjjal egy német. Olyan három V vót a karján. S az onnat dirigált te ezeknek, s ezek itt lent csinálták. Na de aztán Máks-em Jánosval mű úgy felnyúlógattunk annak kőszóval úgy ellátuk azt es ott a hegyibe, hogy többet nem beszélgetett.

S hát hogy bévertünk kozikbe úristenesen, reggel, mikor megvilágosodott egy azt mondja, hogy Care styi romonyesti? (Melyik tudsz romány?)

– Én! Futuz..., kárinkodtam rományul, ahogy csak tudtam. Sara de ce nu spus? Che styi romonyesti? De ce? Numai pentru voi de muncure? Pentru noi nu trebe? Noi murem de foame si voi muncati? Câte de, perțim in trei și muncam. Dacă nu, toți murim! Toți muriți aiți! Batem până morți.

(– Én, basszom a... Az este méi nem mondot? Hogy tudsz rományt. Méi nem? Csak nektek adnak enni? Nekünk nem kell? Mi halni meg az éhségtől, és ti esztek? Mennyit adni, asztunk hávomba és ettünk. Ha nem, mind meghalunk! Mind itt haltok! A hafotiakig verünk!)

Ez aztán leadta, hogy mi a helyzet. Attól a perctől akármit ádunk és akármekkorát, azt mi elvágtuk három felé pontosan; a pokrócot terítettük le: ez a teéd, ez a teéd, s ez az enyém. Én aztán porcióra mindenkinek elvágtam arnyit felé, ahányan vótunk. Aztán így mentünk ki végig az Uralig. De hát a németekből aztán ötöt es elvittek tőlünk, me meghótak.

Amelyik tudott rományul, az mind mondta, hogy nem kellett vóna ilyen vastagon, s méi vertük úgy meg őket.

– Mind megütünk, mondtam neki. Met tū azt akartátok, hogy közetek pusztuljunk meg éllen, s azt hittétek, hogy csak a tiétek a vagon s minden. Münköt szoritattatok a két ajtó közi, ahol a hideg csap bé. Met ugyebár Ázsiáig mentünk.

Mikor megérkeztek egy nyílt mezőbe, pilinkálni kezdett. Ez még világodatkor vót. Éjfél után két óráig hajított nekik egy oldalnak. Akkorát havazott, hogy a térdünkkel tasztítottuk. Aki tudott menni, ment. Tizennyolcat lőttek meg, amíg a helyszínre értünk. Met aki nem tudott menni, azt lőttek meg.

S hát mit ad Isten? Abba a lágérbe vittek, amelyiben a 16-os magyar katonák vótak. Minden úgy vót hagyva, csak a tetejiről a deszkák vótak lehulladozva. Azokat mi megjavítottuk. Annyit csináltuk az oroszok, hogy fákot hasítottak el keitábe, és leborították a gombolyag felivel felfelé. Azon háltunk, abba, ami rajtunk vót. A barakkban nyírfa didóval világítottunk. A nyírjának azt u küsső kérget, azt megsírtettük, meggyújtottuk, s az olyan szépen ég, mint a gyertya. Sokáig. Ezt itthonról tudtuk. S az orosz es csudálkozott réta.

Másnap azt mondja egy fehérnép. „Nade do cva cselovek!” S arra mondom én, hogy „Pázsálsztá”, kéremszépen. S mentünk, s hát egy kert, s benne olyan dombocskák, s hát kereszt mindegyiken. Cserefűből. Kicsi terpe keresztet. S azt mondja a Szesztra, az ápolónő, hogy „Vot papka tibe tam, kaput idity”. Azután értettem meg, hogy ű mit mondot, met aztán oroszul jól megtanultam. Tolmácsnak most es beállhatnék, ha a lábham birná. „Papka tibe”, azt mondja, apátok, a ti apátok. „Papka tibe tam szegyit kaput”, itt vannak meghalva, itt vannak eltemetve.

Magyar katonák vótak, akiket a tizennégybéli háborúkor eltemettek. Hát abba a lágérba vittek münköt es.

A szesztra tudta, hogy mi magyarok vagyunk. Hát a gyermekek es mondták, „Vengerszki posti domoj, Fritz nyet posti domoj.” Ez az egy vigasztalt a legjobban. A gyermekek beszedje. Biztosra vetük, hogy hallották a szüleiktől, hogy a magyarokat engedik haza.

Aztán egy nap héasztottak temetni. Március elejütl április derekáig. Met február farka felé bécsapott a pestis, s aztán minden éjjel 20–25-től 40-ig el minden éjjel ennyit eltemettünk.

Első héten vittük, s úgy gúnyástól vettük belé a godorbe. Második hét valamennyedik nappján hát azt mondják, hogy a fesső gúnyát le kell vetni. S hát eccer azt mondják, teljesen le kell venni az alsó ruhát es. Aztán úgy márciusnak az utolsó felütl április derekáig el tiszta anyaszülti meztelen temettük el őket.

Mű 25-ön a temetőbrigádba vótunk. Egyebet nem csináltunk, csak temettünk. Gödröt ástunk nappal, s éjjel temettünk. Este, mikor bésötétedett, az öt lovat, me ennyi vót erre adva, a kocsisok fogták bé a szánba, hajították elé a hidegház elejibe, s mi raktuk fel.

A föld egy méter negyven centire úgy megvölt fagyva, hogy a betoni jobban lehetett vóna vágni, mint azt. Tűz nélkül nem tudtuk ázni egyáltalán. A kovácsok úgy megcsinálták a csúskányokat, hogy lehetett vóna beretvátkozni velök, de ahogy belévágtad, egy akkorácska a föld színéről felpattant, s több semmi.

Azt mondtam, emberek, tüzet kell tenni a földre! A harmadik rend tüzvel tudtuk keresztül törni, hogy avval má nincs megfagyva. Egy rend tüzet tettünk, s akkor széjjelszedtük, s amennyit tudtunk, ástunk, s még egy rend tüzet tettünk, az es elégett, s még egyet, s azes. De hát aztán tizenöt ember egyebet nem csinált, csak az erdőt vágta. A nyírját vágta, hasította, hordta s tüzeltük. Így dolgoztunk. Egy godorbe az összes egy napi halottat belévágtuk. Akkorát ástunk, hogy amennyit egy este vittünk, az mind belé kellett férjen. Egymásra raktuk belé őket, mint a gyufát a tokjába. Ha valamelyiknek u korja félre vót fagyva a testütl, biza előre féltünk s szégyeltük, sajnáltuk, de aztán beléjöttünk, s mondtuk: „Pajtás, hüzd esze a

karodot, met szük az Uralban a hely! Nincs az Uralban hely!" S hezzavágtunk a fészivel, s akkor a karja leesett, mint az ágcsap a fáról, hogy a másikat ne támassza fel. Ilyen vót a temetés.

Mikor a temetőből bėjöttünk, a lovakot vették átal, mü mentünk öton, fogjuk meg a huszonötnek a sajkáját, me mü külön szobába vótunk, tötötték meg ételvel, s vittük vissza s ettük meg, s feküdtünk le, s reggel hét óráig aludtunk. Nyolc órakor indultunk ki az erdőbe esmeni gödör ásní.

Tudja-e, április derekáig el, aki meghalt, a meghalt, s autól errefelé aztán esztendő es eltelt, s nem hoi meg egy se. Pedig a csihánt ettük. Megforrázták s megettük. S ha nem, anélkül. Itt a feleségem, megkérdezheti. Amikor hazajöttem a fogságból, megmutattam, hogy a csihánt rántással hogy ettük. Csudálkoztak. Ez a rántás ne; a földből kirántottam, s megettem elföttük nyersen. Mind toptek, a könny itt hullott le nekik, úgy sajnáltak. Az én szájamot nem csipte. Megszokta. Meg, met nem vót vér benne. Elvágta az újdot, vagy leütöd, csak egy kicsi véres lé jött ki. Színe se vót. Annyi vér vót bennünk. A kosztól! A gyenge kosztól.

Aztán eljött az idő, hogy hazaengednek. Úgy vót, hogy május 10–15. körül indulunk haza. S akkor beütött a malária. Mindenkit beötöttak. Aztán az egy hónapot visszarugott, úgyhogy június 24-én délbe értem ide a házhoz.

Két esztendeig nem tudtak rólam semmit itthon. A feleségemet hitták es férjhez, s készítették s minden. Vót egy jásember, idefel Sárosúba lakott, s az azt mondta, „Róza, nincs méit várd uradot, met nem jó haza. Ha úgy érzed, s ha olyan ember kerül, menj el férjhez”. „Nem, azt mondta az én asszonyom, én addig férjhez nem menyek, amíg híre nem lesz egy fogolynak, hogy hátra van. Még haza jó az es.”

Mikor két esztendő letöt, akkor minden fogolynak adtak egy levelezőlapot, s öt szót szabadotti írni rea: „Jól vagyok, egészséges, a viszontlátásra”, Szabó Árpád.

Még csak annyit akarok elmondani, hogy Mákszem Árpádot én mentettem meg a haláltól. Ezt még el kell mondjam. Hogy én mennyit hurcaltam egy egész nap s egy éjen. Hogy ne löjék meg. Ha én nem lettem volna, meglövük szigorán. Ezt tudom bizonyítani: ott van Sárosi János, itt az átjáró mellett, a harmadik házban lakik. Ó tanusítani tudja.

Mikor hajtottak az Uralba, térdig érő hóba mentünk. Amelyik nem bírta a menést, lötték le. De én fél felől úgy megfogtam, hogy végedes végig vittem azt az embert. Úgye, egyedüli gvermek vót, s olyan kényesen vót nevelve. Az ilyen annál hamarébb elpusztult. Ez se bírta a terüt. El kezdte mondani, hogy: „Árpád bá, a fogságot tovább nem bírom. Maga jól bírja, s maga hazakerül – akkor még magázott, nem vótunk komások – s mondja meg, hogy ott haltam meg, nem meglöttek, hanem végkimerülésbe.”

– Szedd esze magadot, aki megistenelt! Hát te tíz évvel fiatalabb vagy nálomnál, s elhagyvöd magadot!? Szedd esze magadot! Menj, dolgozzál, s egyél, amit adnak. Gyűjtsd esze magadot! Meglátod, hozományunk. Fiad lesz, s megkeresztelem! S hétöt-e? Bétöt! Amit én megmondiam. Me leszidiam, lehordtam s minden. Hogy fiatalember létedre elhagyvöd magadot, hogy posztulj el a gyengeségbe.

S hát eltöt egy hét, s hát nem mondja, hogy meghal. Hát dolgozik, hát bírja.

Hazajöttünk negyvennyolcba. Fia született, me megvöt má itthon a felesége. S megkereszteltük. S ott vótunk a keresztelön, a fia katonavacsoráján, bérnálásón, mindenütt ott vótunk a fiának minden ünnepen.

Balázs Lajos

Munkástelepítések Kecskeméten a XIX–XX. század fordulóján

A futóhomok megkötése érdekében Kecskemét már az XVIII. század végén osztott ki homokterületeket, s a parcellázás a XIX. század utolsó negyedében nagy méreteket öltött, amikor a város a filoxéra pusztítása után (1875-től) immunis homoktalajának köszönhetően a szőlőtelepítések célpontjává vált. Ekkor a homokterületeken országsszerte is sokan hozzáfogtak a szőlőültetéshez.

A XIX. század végi elhúzódó agrárválsággal egy időben, a korszak egyik figyelemreméltó jelensége volt az általános népmozgás és kivándorlás, melynek okozója az elavult birtokszerkezet és az országsszerte jelentkező munkanélküliség volt. Kecskemét gazdasága azonban bőven kínált munkalehetőséget. A város földbirtok-poliitikájának alapja a városi birtok volt, amit hosszú ideig saját tulajdonban tar-

tott, s amiből szükség szerinti parcellázott és egy-egy nagyobb homokterületet arra vállalkozóknak egészben is eladott. Ez a kétféle birtokjuttatás határozta meg a kecskeméti mezőgazdaság fejlődését. A város vezetősége a városi birtokokból szinte minden évben parcellázott 2-5 holdas területeket, s ennek köszönhetően a XIX. század végén az itt lakó földnélküli parasztok kedvezményes áron, hosszútávú járattú kölcsönre házhelyet és kisebb birtokot vásárolhattak. A parcellázások eredményeként a zsellérség feltörekvő elemei önálló egzisztenciájuk alapját vetették meg, állandó munkalehetőséghez jutottak a szőlőkben. A tavaszi és nyári napszám elég magas volt, a kecskeméti és környékbéli szőlőtelepítések pedig téli munkát is adtak, így a munkáscsaládok egész évi megélhetése biztosított volt. E vidéken munkanélküliség, elégedetlenség nem volt, sőt az izgatok sem jutottak eredményre. [BKMÖL. IV. 1908/b. 1.4148/897] Ellenkezőleg, a századvégi homokmegkötési, szőlőtelepítési munkákat éppen a munkáshiány miatt nem lehetett a kívánt ütemben végezni.

Keckemét történetében az első jelentős munkástelepítés 1892-ben kezdődött, ekkor alakult meg a később Helveciának elnevezett szőlőtelep, mely a svájei származású Wéber Ede magánbirtokos kezdeményezésének és munkálkodásának köszönhetően jött létre. A várostól vásárolt birtokára Balaton-vidéki szőlőmunkásokat telepített le.

A magánkezdeményezések mellett Keckemét város vezetősége is törekedett az egyre értékesebb homok kihasználására, értékesítésére. 1895-ben a szikrai szőlőskertek környékén és a szikrai városi szőlőtelep szomszédságában a városi tanács a munkásigény kielégítésére két munkástelepet hozott létre. (Ezek közül a nagyobbikat 1902-ben Árpádszállásnak nevezte el a városi tanács.) Az ideköltöztetett munkáscsaládoknak állandó munkaszerződésük volt, s elegendő munkát találtak a megélhetésükhöz, nem szorultak rá arra, hogy máshová elszegődjenek. A város kezdeményezésére keletkezett a ma Lajosmizséhez tartozó Kláber-telep, mely a város, illetve Kláber Mór szőlőbirtokainak munkásigényét elégítette ki.

Az említett telepek létrehozása kapcsán a város vezetősége felismerte, hogy nem előnyös, ha a betelepített munkások nagyon különböznek, ha nincsenek kellően megvalogatva. A város vezetősége saját, valamint a már említett helveciai munkástelepítés tapasztalatai alapján arra a megállapításra jutott, hogy *„kísérőhált testi és szellemi erejű, lehetőleg egy környékből való szapora fajú magyar munkás elem telepítendő”*. A telepeseket ott kell letelepíteni, ahol könnyen találhatnak napszamos munkát. A részükre adott ház és föld utáni törlesztő részletek és kamatok olyan alacsony összegűek legyenek, hogy azt megerősítés nélkül fizetni tudják. A telepesek első két évét próbaidőnek tekintették. *„mert amennyiben a telepesnek akár erkölcsi magaviselete ellen lehet kifogás, akár renyhének vagy civakodónak találta-tik, a város jogosítva van elbocsátani.”* Minden telepest kötelezni szándékoztak arra, hogy az első évben 2 kh-as birtokának ¼ részét, azaz 800 n.olt (kb. 3200 m²) szőlővel beültessen.

Ezeket az alapelveket szem előtt tartva keresett a városi tanács 1902-ben újabb mezőgazdasági munkásokat, napszamosokat munkástelepek létrehozására. Ebben az esetben a cél nem egy városi birtok kialakítása volt, hanem az egyébként nem nagy hasznot hozó legelők, Ballószög pusztá golyófogó (lövöldé) melletti részének és az állami Miklós-telep mellett fekvő Vágójárás elnevezésű pusztá értékesítése. Kada Elek polgármester bejárta a tiszamelléki községeket és tájékoztatta az érdeklődőket az áttelepülés feltételeiről. Útját követően úgy találta, hogy a „legjobb telepítési anyag” Szegvár, Mindszent és Kistelekéről szerezhető. Mindszentről és Kistelekről jelentkeztek is sokan a Keckemétre való áttelepülésre. A kistelekiek eljöttek és megnézték a Vágójárásban kijelölt területet. A felkínált rossz minőségű és bucskás területek helyett inkább jobb minőségű földet kértek, és hajlandók voltak akár többet is fizetni és a törlesztést mindjárt az első évben megkezdeni. Kérték még azt is, hogy a földjük felét veteménynek használhassák és hogy tehencik számára legelőt kapjanak. [BKMÖL. IV. 1908/b. 5119/1931, (1.6052/901) Hivatalos kiadvány a munkástelepek felállítása ügyében tartott értekezlet jegyzőkönyvéből. 1902. január]

1902. március 26-án Kada Elek polgármester Mészáros József tanácsnokkal Mindszentre és Szegvárra utazott, hogy az onnan Keckemétre települni szándékozők viszonyairól, a „munkás-anyag minőségéről” tájékozódjanak. *„Haber mindkét község kitűnő termőtalajon fekszik, munkás népe különösen a tavaszi időben valóságos nyomorog”* – a birtokszerezés ugyanis szinte lehetetlen és nem is kapnak olyan napszamos munkát, illetve keresetet, amiből a családot eltarthatnák. *„Ennek folytán az itteni munkások az ország különböző vidékeire, sőt az országon túlra is munkakeresés végett elvándorolnak, minek folytán ki van zárva az, hogy ez a nép gyarapodhassék. Maga a munkás nép, akikkel érintkezünk, józan, eszes és komoly gondolkodású. A két község munkásai között mindössze az a különbséget észleltük, hogy míg a mindszentieknek nagy vágyásuk van az ide településre, a szegváriak aggódók, hogy ro-*

viden fejezzem ki magamat, félnek a homoktól.”- jegyezte fel a polgármester a látogatás után. [BKMÖL IV.1908/b, 5119/1931, (1.6052/901)]

A jelentkezők összeírását követően a th. bizottság felhatalmazta a városi tanácsot a munkásházak építésére és elkezdődtek a telepkialakítási munkálatok. Ballószögben és Vágójárásban is 100-100 kh területet szánt a város erre a célra. 1902 márciusában kijelölték a házak számára a 2-2 holdas területeket. A szoba-konyha-kamra beosztású, sárfallal és nádtetővel tervezett lakóházak építésére *árlejtést* hirdettek, melynek eredményeképpen a két telep házainak megépítését két különböző helyi mester nyerte el. A feltételek szerint az építkezéshez a város nádtermését és a városi erdőkben termelt épületfát kellett felhasználni. A városhoz benyújtott iparos számlák és kifizetett előlegek, bérek alapján a következőket tudhatjuk a házakról: földszintes, nyitott kéményes házak voltak, melyeknek 100x70 cm-es, dupla, kétszárnyú, ki- és befelé nyíló szobaablakai és ugyanilyen magas egyszárnyú kétfelé nyíló konyhaablakuk, kétszárnyú kamraablakuk volt. Minden ablak vasráccsal készült. Az ablakokat az asztalos egyszer fehérre mázolta, a falakat szintén lemeszelték. [BKMÖL IV.1908/b, 5119/1931 (1.6052/1901) 14364/902]

Az építkezéseknél elsősorban a szegvári és mindszenti leendő telepescsaládok férfitagjai dolgoztak napszámban. Ez a telepések kérésére történt így. Lakóhelyükön ugyanis nem találtak volna munkát, ezért kérték a várost, hogy már áttelepülésüket megelőzően is teremtsenek számukra munkalehetőséget. Ezt a város természetesen örömmel fogadta, hiszen munkáskézben nagy hiány volt a városban [BKMÖL IV.1910/c 5119/1931 (3429/1902)] 1902 áprilistól fennmaradt bérlisták szerint a munkában résztvevők száma nagyon változó volt, míg áprilisban 27 mindszenti férfi és 99 szegvári dolgozott 10–28 napot, addig júniusban, júliusban voltak olyan hetek, amikor csak 3-4, vagy épp ellenkezőleg, 40 férfi szerepel a listán. [BKMÖL IV.1908/b, 5119/1931 (1.6052/1901) 10757/902.]

Mindszent és környékéről 52, Szegvárról, Kistelekről 26-26 család jelentkezett, összesen kb. 500 személy. A Miklós-telep szomszédságában létrehozott és az ősi elpusztult községről 1902-ben Hetényegyházának elnevezett telepre a mindszentieket – a szintén 1902-ben, a közgyűlés határozatával a telepítő. Kada Elek polgármester után Kadafalvának elnevezett – ballószögi telepre pedig a szegváriakat és a kistelekieket költöztették. [BKMÖL IV.1910/a, 22/1903]. A telepések Szent Mihály napjára költöztek. Sokuk számára gondot okozott az útiköltség és szállítási díj előteremtése. Mivel a város a velük kötött szerződés értelmében kötelezve volt a beköltözéskor felmerülő vasúti szállítási és utazási költségek elengedésének kieszközölésére, a polgármester kérvénnyel fordult a kereskedelemügyi miniszterhez és ingyenes utazási és szállítási lehetőségért vagy legalábbis jelentős kedvezményért folyamodott számukra. A miniszter a kérésre fél áron való utazást biztosított a költözőknek. A telepések a hurcolkodásra a várostól kölcsönt vehettek fel, melyet évi 5%-os kamat mellett kellett visszafizetniük. [BKMÖL IV.1910/a, 131/1902, BKMÖL. 1908/b, 5119/1931 (1.6052/1901) 18747/902.]

Az általában kb. 2 holdnyi föld a lakóházzal együtt átlagosan 1200 koronába került, amit 5%-os kamattal, a korcsoportonként megállapított életbiztosítási díjjal és az épület tűzkárbiztosításával együtt kellett 30 év alatt féléves részletekben kifizetni. A telepések első két éve próbaidő volt, a házat és földet csak ideiglenesen használták, nevüket is csak két év után jegyezték be a telekkönyvbe. A két év próbaidő alatt a város megismerte a telepések erkölcsi magaviseletét, a telepések is megismerhették a helyi viszonyokat, s mire állandósították őket tulajdonukban, akorra azt termékes állapotba is hozhatták. A városi tanács feladata volt, hogy a próbaidőn belül elbocsássa és másokkal helyettesítse azokat a munkásokat, akik a szerződésben foglaltaknak valamilyen ponton nem feleltek meg. [BKMÖL IV.1908/b, 5119/1931, (1.6052/1901)] Ezzel a jogával élt is a polgármester, a beilleszkedni nem tudó vagy nem akaró, rossz magaviseletű személyeket eltelepítette, az üres helyeket meghirdette és másokat hozott helyettük. Ezáltal több esetben előfordulhatott, hogy a kibocsátó településen, tehát Szegváron, Kisteleken, Mindszenten maradt rokonok (szülők, testvérek) az idetelepültek után tudtak jönni. [s.gy.] A beköltözésük után így fogalmazott a polgármester: *„Habár az idei rendkívül szigorú tét nem nyújtott elegendő alkalmat arra, hogy a betelepültek jellemét, munkaerjét kellőképpen kipróbáljuk, amennyiben a mostoha idő folyán majd minden munkából kiverődtek, mégis kellő figyelemmel kísérvén magaviseletüket, biztos reményem van, hogy igen csekély kivétellel kiváló munkaerőket nyertük bennük, akik ugyan még ez ideig nem képesek teljes mértékben versenyezni a helyi munkások erejével, mert legnagyobb részüknek a homoki kultúrában nincs meg a kellő gyakorlata.[...] Egy részük szociálista irányú, ez legkevésbé sem aggaszt, mert készakarva éppen ebből az elemből is óhajtottam telepéseket szerezni azért, hogy beigazoljam, miszerint itt, ahol a szorgalmas elem gyarapodásának minden feltétele megvan, a hétköznapi szociálista elemek mai gondolkodásra térnek, s e tanok terjesztésére itt alkalmas talajt nem találnak.”*[BKMÖL IV.1910/a, 22/1903]

A munkások kötelesek voltak földjükből az első és második évben fél-fél holdat elegyíteni, megfordítani és szőlővel, gyümölcsfával beültetni. Az ehhez szükséges szőlővesszőt és gyümölcsfát a város ingyen adta. A beköltözés évének kemény tele, a fagyok miatt azonban a szőlővesszők nem voltak alkalmasak az ültetésre, ezért a polgármester a kecskeméti állami Miklós-telepről kért ültetésre alkalmas szőlővesszőt (kövidinka, szlankamenka, fehér bakar, kadarka, chasselas, olaszrizling és esemegefajok) és nemes gyümölcsfákat (kajsziibarack, alma, cseresznye, meggy, szilva, valamint az utakra eperfákat). A kiosztott területek mellett mintegy 80 holdnyi a munkások jószágai részére legelőül hagytak. [BKMÖL. IV. 1908/b. 5 [119/1931, (22653/1901)] A város a szőlővesszőkön és gyümölcsfaültvényokon kívül kötelezte magát arra, hogy elegendő közkutat létesít és az utak fasításáról gondoskodik.

A telepesek a vállalt köteleységük, vagyis földjük meghatározott módon való művelésbevétele mellett szabadon mehettek munka után. Mindkét telep lakosai könnyedén találhattak munkát a közeli birtokokon vagy a városban. Többnyire napszámra jártak vagy konvenciók cselédnek szegődtek el. Emellett a saját földjükön természetű szőlőből, gyümölcsből, nevelt jószágból jutottak keresethez. A törlesztő részleteket a város igen alacsonyan állapította meg, úgy, hogy azt mindenki ki tudja fizetni a legszegényebb munkások is. Az adatközlők elmondása szerint a téli törlesztő részletre elegendő volt 2 kacsát fizetni, nyáron pedig például két *garaboly* meggy árából ki lehetett fizetni a részletet.

A telepítésnél szem előtt tartották, hogy lehetőség szerint egy helyről származzanak a telepesek. A házhelyek kiosztásánál is tekintettel voltak arra, hogy a Mindszentről és környékéről származó nagyobb csoport Hetényegyházán kapjon helyet, a kistelekiek és szegváriak pedig Kadalivára költözhetek. Az azonos helyről és társadalmi helyzetből származó telepés csoportok összetartása segítette az egyének talpon maradását, kitartását. Mindenki új életet kezdett, s hosszú kitartással, munkával saját egzisztenciáira tehetett szert, megalapozhatta gyermekei jövőjét. A kibocsátó településeken ezek a családok majorokban, uradalmakban éltek és dolgoztak. A felemelkedésre gyakorlatilag gondolni sem tudtak. A szülőföldtől való elszakadáshoz és idegenben, új élet kezdéshez nagy bátorság kellett, amit a hátramaradottak mégis irigykedve kommentáltak. Egy adatközlő emlékezete szerint, amikor Kada Elek szekeret küldött érte a költözőkészkor, szomszédasszonya ezt a kommentárt fűzte a helyzethez: "*Vera, székérre' mész, de talicskával jössz vissza!*" S mint elmondta, talán el is indult volna, olyan nehéz volt itt megszokni az életet, de nem akart a szomszédasszonya elé állni. A telepesek évtizedekig úgy érezték magukat, hogy itt csak dolgoztak, igazán Szegváron, Kisteleken, Mindszenten érezték otthon magukat. Bálókra, lakodalmakra, nagyobb ünnepekre, névnapköszöntésekre hazajártak, otthonról nőültek. „Ott-hon” mindenki rokon és barát volt, társadalmi kapcsolataik elsősorban odakötötték őket.

A telepesek következő nemzedékénél már a telepés-identitás kialakulása volt jellemző, azok, akik itt már együtt nőttek fel, de mégsem tudták idevalósinak érezni magukat, összetartottak. Ez az összetartás még az 1970-es évekig fennmaradt, még ma is számon tartják egymást.

Kecskemét gazdaságtörténetének e rövid fejezetét helytörténeti, néprajzi módszerekkel való vizsgálattal igyekeztem árnyalni, színesíteni. Bizom benne, hogy a tanulmány gazdaságtörténeti témája: a legelők művelés alá vonása, a városban érezhető munkáshiány megoldása, a munkástelepítés a levéltári források elemzésével, az adatközlőkkel készített interjúk segítségével ember- és életközelivé válhatott. Így értelmezhető már a következő, Erdői Ferentől származó idézet is, melyben a XX. század elején menedékként szolgáló Kecskemétről ír: *„Sziget az Alföldön, mely a megoldatlanság, a kinlódás, elégedetlenség, feszültség és kirobbanni készülő lázongás tengeréből éppen annyira emelkedik ki, hogy meg lehet támaszkodni rajta: pihenni, főtudni és reménykedni.”*

Sági Norberta

Felhasznált irodalom, forrás: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára IV.1908/b Kecskemét Város Tanácsai Iratai - BKMÖL. IV.1910/a Kecskemét város polgármesterének iratai Elnöki iratok. - BKMÖL IV.1910/c Kecskemét Polgármesteri Hivatal, Közigazgatási iratok. - *Erdői Ferenc*: Futóhomok. In: Erdői Ferenc összegyűjtött művei. Bp. 1977. 85 old.